

УДК 911.3

Яценко Борис Павлович,
доктор географічних наук, професор

Курнакова Анастасія Юріївна

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: chiwipi@gmail.com

**ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ ЯПОНІЇ І КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ (ПРИКЛАД ЯПОНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕЛІ «М'ЯКОЇ СИЛИ»)**

Стаття презентує огляд зовнішньої політики Японії в країнах Центрально-Азіатського регіону. Аналіз матеріалу проведено з позицій політичної географії та геополітики. Визначено основні напрямки політики «м'якої сили» Японії в Центральній Азії. Розглядаються ініціативи, які висувала Японія в процесі розвитку двосторонніх взаємовідносин. Наведені приклади основних культурно-освітніх програм, розробки енергетичних та інфраструктурних проектів в країнах регіону. Матеріали статті можуть бути використані в учбовому процесі.

Ключові слова: Центральна Азія, міжнародні зв'язки, «м'яка сила», «дипломатія Шовкового шляху», ініціатива «Центральна Азія + Японія».

УДК 911.3

Яценко Борис Павлович,
доктор географических наук, профессор

Курнакова Анастасия Юрьевна,

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина
e-mail: chiwipi@gmail.com

**ОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА
ЯПОНИИ И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (ПРИМЕР ЯПОНСКОЙ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ «МЯГКОЙ СИЛЫ»)**

В статье представлен обзор внешней политики Японии в странах Центральноазиатского региона. Анализ материала осуществлен с позиций политической географии и геополитики.

Определены основные направления политики «мягкой силы» Японии в Центральной Азии. Рассматриваются инициативы которые выдвигала Япония в процессе двусторонних взаимоотношений. Приведены примеры основных культурно-образовательных программ, разработки энергетических и инфраструктурных проектов в странах региона. Материалы статьи могут быть использованы в учебном процессе.

Ключевые слова: Центральная Азия, международные связи, «мягкая сила», «дипломатия Шелкового пути», инициатива «Центральная Азия + Япония».

UDC 911.3

Yatsenko Borys Pavlovych,
PhD (Geography), Professor

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Kurnakova Anastasiia Yuriivna

Taras Shevchenko National University of
Kyiv Kyiv, Ukraine
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

***POLIT-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF COOPERATION OF JAPAN AND
CENTRAL ASIAN COUNTRIES (JAPANESE MODEL OF «SOFT POWER»
CASE)***

In this article the survey of Japanese foreign policy on the Central Asian countries are presented. Making of materials analysis are based on position of political geography and geopolitics. The main directions of Japanese politics of «soft power» in Central Asia were defined. The Japanese initiatives promoted on bilateral foreign relations are considered. Then examples of cultural and education programs, energetic and infrastructure projects in this regions countries are considered. Materials of this article in the education process can be used.

Key words: Central Asia, foreign relations, «soft power», «silk rood diplomacy», «Central Asia + Japan» initiative

В історичних процесах Центральна Азія згадується у контексті її транзитного положення між цивілізаціями Сходу і Заходу Євразії. Великий Шовковий шлях, існування якого відоме ще з другої половини II-го століття до нашої ери, коли дипломат і розвідник Чжан Цзян вперше відкрив для китайців Західний край, долучив країни Центральної Азії до цінностей культур Сходу і Заходу. Тоді були з'єднані в одне ціле два великі шляхи. Один йшов із Заходу з країн Середземномор'я в Центральну Азію, інший – зі Сходу, з Ханьської імперії до західних імперій Євразії. Нині ж регіон межує із зонами конфліктів і повстань в Азії (наприклад, Афганістан, китайська провінція Сіньцзянь та Іран), та й самі країни південної частини регіону відзначаються певною політичною нестабільністю.

У період існування Шовкового шляху функціонувало кілька вузлових транзитних центрів: Согдіана (Педжикент), – Фергана – Турфан – Ханбалик (столиця Китаю). В період з VI по VIII ст. існував торгівельний шлях: Самарканд – Бухара – Амуть – Мерв – Нішапур – Багдад – Басра – Абадан – Персидська затока – Індійський океан – Шрі-Ланка – країни Південно-Східної Азії [5]. Саме у цей період, завдяки бурхливому розвитку японсько-китайських відносин, через Піднебесну до Японських

островів стали надходити витвори мистецтва та товари, які постачалися зі Західної цивілізації через Великий Шовковий шлях, або морем.

Визначну роль у з'єднанні двох великих цивілізацій, Західної та Далекосхідної, в середні віки зіграли народи Центральної Азії, які, безсумнівно, були провідниками матеріальної та духовної культури, як з однієї, так і з іншої сторони. Пізніше, протягом століть, відносини Японії та країн Центральної Азії не мали подальшого розвитку: велика відстань між тихоокеанською та континентальною Азією, політика «зачинених дверей» Японії протягом декількох століть, а також, постійні воєнні дії великих держав за контроль над територіями Євразії довгий час не сприяли налагодженню двосторонніх зв'язків.

І тільки наприкінці ХХ ст. після розвалу Російської Імперії (в іпостасі – СРСР) регіон Центральної Азії став доступним і «цікавим» на світовій арені: його важливість і життєздатність дуже швидко були усвідомлені. Іде відродження країн Центральної Азії. Центральна Азія постійно визнається як важливий суб'єкт в каспійській енергетичній грі, елемент енергетичної безпеки Китаю, арена використання російської політики сили і транзитна територія для діяльності зовнішніх політичних гравців у Євразії. [2]

Зважаючи на вищезазначені реалії, Центральна Азія є частиною змагань в яких зовнішньополітичні гравці змагаються за доступ до ресурсів країн регіону та зовнішньополітичний вплив. Конкуренція за контроль над ресурсами регіону часто знаходить свій вираз у двосторонніх і багатосторонніх економічних і військових угодах, що укладаються з державами Центральної Азії. Не є виключенням і Японія, яка, насамперед, розглядає країни Центральної Азії як сировинну базу, а також стратегічний регіон, який дає можливість посилити свій вплив углиб материка. Японська дипломатія використовує у регіоні політику «м'якої сили» (*«М'яка сила». Категорія «сила» активно вживана в політичній географії та геополітиці. Останнім часом науковці до давно відомих різновидів «сили» - мілітаристичної та економічної додають також «м'яку силу» (soft power) та «духовно-інтелектуальну силу» (smart power), що стали активно застосовуватися в геополітичних протистояннях. Специфіка «м'якої сили» Японії полягає у відсутності мілітаристичної складової у її застосуванні, що впливає із конституції країни «сонця, що сходить», в якій є урочиста відмова від застосування військової сили.*), яка в даному випадку полягає у відмові від застосування військової сили у вирішенні міжнародних суперечок, а також звернення переважно до культурологічних та економічних методів розвитку взаємодії. Потенціал її м'якої сили включає використання багатств традиційної і сучасної культури, застосування японських моделей ведення бізнесу, впровадження інновацій та інші аспекти. [6] Звісно, для Японії основним регіоном, на який спрямовані зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні інтереси, є Східна Азія. У той же час і Центральна Азія знаходиться в колі загальної зовнішньополітичної стратегії Японії.

Особливостями зовнішньої політики Японії в Центральній Азії є:

- Порівняно недовга історія розвитку дипломатичних зв'язків. Відносини з молодими центральноазіатськими республіками були встановлені на початку 1990-х рр. За досить недовгий проміжок часу Японія поставила за мету закріпитися в регіоні і досягла в цьому певних результатів.

- Японія із самого спочатку підкреслювала спільну азіатську ідентичність з цими країнами. Культурна та расова схожість і, як результат, особлива емоційна близькість стали невід'ємною частиною офіційної риторики.

- На відміну від Східної Азії, в цьому регіоні репутація Японії не затьмарена фантомом військової агресії в минулому. Більш того, деякі вчені навіть говорять про «теплі спогади країн регіону, пов'язаних з перемогою Японії над Росією в 1905 рр.». Мешканці Центральної Азії пам'ятають про десятки тисяч японських військовополонених, що знаходилися на території Казахстану, Узбекистану, Таджикистану після Другої світової війни. До цих пір збереглися будівлі, зведені їх руками (Центральний телеграф і Міністерство культури в Ташкенті, Академія наук в Алматі, Фархадська ГЕС в Таджикистані тощо). [4]

Інтерес Японії до Центральної Азії існував давно. Першим японцем, що побував в регіоні, вважають японського дипломата Нісі Токудзіро. У 1880 р. він здійснив подорож по російському Туркестану, а в 1886 р. випустив книгу «Опис Центральної Азії». Центральна Азія приваблювала увагу не тільки як регіон, де розгорталася «Велика гра» між Росією і Великобританією, але і як джерело нерозвіданих культурних багатств. Виявлення в радянські часи буддійських руїн Аджінатепи (на півдні Таджикистану, 1960-і рр.), Каратепе, поблизу Термезу, Дальварзінтепа на півдні Узбекистану сприяло зростанню інтересу до регіону. Вже наприкінці 1980-початку 1990-х японські дослідники почали брати участь у спільних археологічних експедиціях в регіон. Саме культурно-історичне значення Центральної Азії як шляху, по якому буддизм прийшов до Японії, лягло в основу перших ініціатив в регіоні. За словами одного з розробників японської дипломатії у цьому напрямі Т. Хіросе, спочатку Токіо підкреслював «мікрокосмічний характер» регіону і його значення для людства. В міру формування основних рис Євразійської дипломатії більший акцент був зроблений на історичні та культурні зв'язки з Японією, що стало мотивом розвитку «дипломатії Шовкового шляху» після 1997 року. [4] Зусилля по збереженню історичної та культурної спадщини Центральної Азії, виходячи з її значення для розвитку світової цивілізації, стали важливим завданням Японії як держави, яка прагне грати лідируючу роль у міжнародному культурному співробітництві. Таким чином, історико-культурна спільність стала елементом, що лягла в основу формування «м'якої сили» у відносинах з країнами регіону. Спираючись на цю спільність, Японія прагне розвивати найпривабливіші аспекти свого іміджу.

Однією з його складових довгий час позиціонувалася післявоєнна японська модель розвитку. З Японії прибули експерти з різних проблем розвитку, були організовані курси у сфері економіки та бізнес-управління, з тим, щоб передати японський досвід. Певно, це може розглядатися як елемент співпраці Японії та країн регіону, оскільки японський підхід до процесу демократизації в корені відрізняється від західного. Японія виступає за «демократію через розвиток». Таким чином, просуваючи ідеї демократії в Центральній Азії, Японія виступає носієм західних цінностей зі східною специфікою, що набагато більш імпонує місцевим режимам, ніж жорсткий підхід Європи та США. Крім моделі економічного розвитку, привабливість Японії полягає в її статусі лідера у сфері інноваційного розвитку. І Японія, і країни регіону неодноразово підкреслювали, що японські технології та природні ресурси Центральної Азії доповнюють один одного. [1]

Одним з найбільш успішних і наочних прикладів ефективної допомоги Японії в розвитку господарства та демократизації суспільства є офіційна допомога розвитку. Японія довгий час залишалася найбільшим донором ОДР (Офіційна Допомога Розвитку) в регіоні, при цьому підкреслюючи, що допомога має безкорисливий характер, що Токіо не прагне отримати доступ до природних багатств регіону і налаштований передусім на формування довгострокових дружніх зв'язків з країнами Центральної Азії.

Важливим інструментом імплементації гуманітарної допомоги і створення сприятливого іміджу Японії, крім економічної дипломатії, є культурна і публічна дипломатії. У Японії ці два поняття тісно пов'язані, в матеріалах МЗС (Міністерства Закордонних Справ) вони позначені як публічно-культурна дипломатія («*кохо бунка гайкі*»). Основні напрямки культурної дипломатії включають поширення інформації про Японію, ознайомлення з традиційною і сучасною культурою, заходи з популяризації японської мови, організацію людських обмінів, а також співпраця з міжнародними організаціями в галузі культури. Особливу увагу японський уряд приділяє освітнім програмам, спрямованим як на молодь, так і на фахівців. Існує багато англійських програм для студентів та фахівців у різних галузях. Одночасно розвиваються міжуніверситетські зв'язки. Наприклад, всі японські університети, а особливо, Хосей, Васеда, Цукуба та інші реалізують програми студентських обмінів з провідними навчальними закладами регіону. [6]

Схоже, що і запуск Інтелектуального діалогу в рамках ініціативи «Центральна Азія плюс Японія» можна розглядати як один із проявів політики м'якої сили. За допомогою цього діалогу Японія залучає до роботи експертів, тобто осіб, які мають вплив на формування громадської думки. [7] Таким чином, поєднуючи роботу з молоддю та діалог з представниками еліти, Токіо зміцнює свій вплив в регіоні. Важливим елементом цієї роботи є заходи з популяризації японської мови.

Здійснення політики м'якої сили в основному відбувається через посольства, а також спільні центри розвитку людських ресурсів, засновані угодами між урядами центральноазіатських країн і Японським агентством міжнародного співробітництва (ЯАМС), також відомі як Японські центри. Перші посольства Японії в Центральній Азії відкрилися в Казахстані та Узбекистані в січні 1993 р., Таджикистані - в січні 2002 р., в Киргизстані - у січні 2003 р., в січні 2005 р. - у Туркменистані. Посольства беруть участь в інформаційно-просвітницькій роботі, а також у реалізації навчальних і культурних програм Японського фонду. [6]

Доступ до інтелектуальних ресурсів і інфраструктури став пріоритетним інструментом японської дипломатії, за допомогою якого забезпечується здатність поступово посилювати свій регіональний вплив.

Окремо варто звернути увагу на розміщення країн регіону з погляду транспортного сполучення та розвитку торгівлі Японії з Євразійськими партнерами, де можна виділити наступні напрями сполучення, які можуть бути реалізовані.

1) ТРАСЕКА: міжнародний транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія (т.з. відроджений «Шовковий шлях»), який бере свій початок в країнах Східної Європи (Болгарія, Молдова, Румунія, Україна), і також перетинає Туреччину. Далі маршрут слідує через Чорне море до портів Поті та Батумі в Грузії, потім включає транспортну мережу країн Південного Кавказу, а також Ісламської Республіки Іран, використовуючи наземне сполучення з цим регіоном з Туреччини. З Азербайджану за допомогою каспійських поромних переправ (Баку - Туркменбаші, Баку - Актау) маршрут ТРАСЕКА виходить до залізничної мережі держав Центральної Азії – Туркменістану, Узбекистану та Казахстану, і досягають кордонів з Китаєм і Афганістаном, тоді як з Іраном країни Центральної Азії мають як сухопутне, так і морське сполучення.

2) Транссибірська магістраль (залізниця з Європейської частини Росії через південний Урал та Сибір до Владивостоку) в ключі виходу до неї країн регіону через територію Казахстану.

3) Потенціал залізничного сполучення через Іран (до порту Бандер-Аббас), а далі морським шляхом через Індійський океан до Японії.

4) Повітряне сполучення через територію Китаю.

Головним суперником Японії в досліджуваному регіоні є Китай, який закріпив свої відносини з країнами Центральної Азії і Росією й успішно розвиває їх і на даний момент. Шлях Японії в питаннях взаємодії і співробітництва з державами регіону Центральної Азії складніший і має декілька етапів, що були розглянуті вище (на основі [2]). Економічне співробітництво досягається шляхом розвитку енергетичної, транспортної та телекомунікаційної систем. Це обумовлює якнайшвидшу інтеграцію економік країн регіону в світову економічну систему. Як відомо, молоді держави регіону «вбудовуються» в міжнародний поділ праці як постачальники нафти і газу. У 2003 р. вони добули близько 145 і

експортували до 120 млн. т. нафти і, відповідно, 91 і 37 млрд. куб. м. природного газу. Розвиток нафтових і газових проєктів створює потенціал стабільності для економіки Японії, яка залежна від імпорту сировини, а також дає можливість японським компаніям брати участь у розвитку та реконструкції родовищ нафти і газу в таких регіонах як Кизил-Куми і Фергана (Узбекистан), Туркменбаши і Каракуми (Туркменістан), та в Казахстані (півострів Мангишлак та шельф Каспійського моря). [2]

В енергетичному секторі, співпраця Японії ускладнюється фактором географічної відстані та уже наявною широкою мережею закупок зрідженого природного газу. Проте існують проєкти, які будуть реалізовані і складаються з трьох складових. Перша – це газопровід від Узбекистану за межами території Китаю. Загальні інвестиції в цю частину довжиною 1818 км, з яких 525 км проходить територією Узбекистану, а що залишаються 1293 км - по території Казахстану, оцінюються в 7,31 млрд. дол. США. Друга частина - це угода про розділ видобутку енергоносіїв, яка задовольнить частину потреб у перекачуванні за рахунок родовищ, розташованих на правому березі Амудар'ї в Туркменістані. Третя - це друга гілка газопроводу Захід - Схід у Китаї (на основі [6]).

Ще в 1992 р. CNPC разом з «Ексон» і «Міцубісі» почали передпроектні проробки за запропонованим газопровідному маршрутом Туркменістан-Китай-Японія, відомому як Енергетичний Шовковий шлях. Пропозицію було потім відкинуто, тому що ТЕО показало, що дальність маршруту занадто велика, щоб забезпечити його економічну прийнятність.

Серйозні геополітичні зміни, що відбулися після розпаду СРСР, дали можливість Японії зрозуміти, виняткову важливість Центральної Азії для торгівлі та імпорту унікальних сировинних ресурсів до Японії. Економічна міць і стабільність Японії стали базисом для просування та відстоювання нових економічних інтересів країни. Відтак, важливим об'єктом зацікавленості з боку Японії стали ресурси урану (за запасами урану регіон поступається лише Австралії), а також руд рідкоземельних і кольорових металів. На сучасному етапі зовнішньоекономічна діяльність Японії в Центральній Азії орієнтована, в першу чергу, на зміцненні економічних зв'язків. Центральна Азія, як регіон, який довгий час перебував в складі Радянського Союзу і був відносно закритий для взаємодії з іншими країнами, являє собою новий гео економічний простір для японської дипломатії, яка особливу увагу приділяє економічній складовій співпраці і водночас надає підтримку політичним ініціативам країн Центральної Азії. [3]. Фінансування економіки країн Центральної Азії відбувалося шляхом кредитування і грантів, які використовувалися для будівництва інфраструктурних об'єктів. Проте існують і проблеми. Зокрема найбільшого занепокоєння викликають Афганістан і Пакистан, як дестабілізуючий фактор розвитку енергетичної транспортної системи Центральної Азії. Нестабільність в цих країнах не дає гарантії того, що ресурсні проєкти будуть незабаром втілені у життя. [3]

Практична реалізація японської зовнішньоекономічної політики здійснюється через систему двосторонніх зв'язків з країнами регіону. Наприклад, Казахстан представляв собою особливий інтерес через великі запаси нафти. У 1995 році Японія вперше зробила фінансове вливання в економіку Казахстану для розвитку інфраструктури країни. Довгий час відносини між державами не розвивалися через небажання Назарбаєва допускати в нафтову сферу іноземний капітал. Енергетичне співробітництво – створення загального підприємства при участі «Казатомпром» і японських корпорацій «Міцуї» та «Кансай Електрик» для розвідування родовища уранових руд на Мангишлаку, що дозволяє покрити 10 % потреб японської сторони в урановій руді. Аналогічні «уранові» проекти можуть бути реалізовані і в Узбекистані Японські автомобільні компанії «Ніссан» і «Тойота» вже займають значну частку ринку автомобільної продукції Казахстану. [4]

Отже, відносини Японії та країн Центральної Азії пройшли кілька етапів. На даний момент їх можна охарактеризувати як такі, що розвиваються в позитивному ключі. Ключовими елементами зовнішньої політики Японії по відношенню до регіону можна назвати: використання політики «м'якої сили», сутність якої, зокрема, полягає у науково-історичній співпраці та в реалізації культурно-освітніх програм, в інвестиційній привабливості енергетичного сектору, телекомунікацій та інфраструктури загалом. Все це відбувається на тлі конкуренції у регіоні з Китаєм та Росією, які мають серйозний геополітичний вплив на країни Центральної Азії.

Список використаних джерел:

1. Алимов Р.М. Центральная Азия: Общность интересов. //Р.М. Алимов. – Т.: «Шарк», 2005. – 464 с.
2. Алишанов Рахман. Экономика Центральной Азии: перспективы взаимодействия. Казахстанская Правда, 2009.
3. Бедринцев А., Мирзахаджаев Ш. Центральная Азия: основные направления усиления интеграционных процессов.: Ж. Мировая экономика и международные отношения. 1997 г. №12. с.129-133.
4. Гаврилина Е.А. Приоритеты внешней политики Японии в странах Центральной Азии на современном этапе: Армия и общество. 2012. №2.
5. Ртвеладзе Э.В.: Великий шелковый путь: Энциклопедический справочник: Древность и раннее средневековье: Т.: "Узбекистан миллий энциклопедияси" 1999: - 280 с.
6. Япония в Азии: параметры сотрудничества / Рук. проекта Э. В. Молодякова. – М., АИРО-XXI. 2013 – с.276-294.
7. Инициативы Японии в Центральной Азии [Электронный ресурс]: Время Востока: [Режим доступа]. URL: <http://www.easttime.ru/analitic/1/9/248.html>

References

1. Alymov R.M. Tsentralnaia Azyia: Obshchnost ynteresov. //R.M. Alymov. – Т.: «Shark», 2005. – 464 s.
2. Alshanov Rakhman. Ekonomyka Tsentralnoi Azyu: perspektivy vzaymodeistviya. Kazakhstanskaia Pravda, 2009.
3. Bedryntsev A., Myrzakhadzaev Sh. Tsentralnaia Azyia: osnovnyie napravlenyia usylenyia yntehratsyonnykh protsessov.: Zh. Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnyie otnoshenyia. 1997 h. №12. s.129-133.
4. Havrylyna E.A. Pryorytety vneshnei polytyky Yaponyy v stranakh Tsentralnoi Azyu na sovremennom etape: Armyia y obshchestvo. 2012. №2.

5. Rtveladze Э.В.: *Velykyi shelkovyi put: Entsiklopedycheskyi spravochnyk: Drevnost y rannee srednevekovye: T.: "Uzbekystan myllyi entsyklopedyiasy" 1999: - 280 s.*
6. *Iaponiya v Azyu: parametry sotrudnychestva / Ruk. proekta Э. В. Molodiakova. – М., АYRO-KhKh1. 2013 – s.276-294.*
7. *Ynytsyatyvy Yaponyy v Tsentralnoi Azyu [Elektronnyi resurs]: Vremia Vostoka: [Rezhym dostupu]. URL: <http://www.easttime.ru/analitic/1/9/248.html>*